

Διάλογος στο «Β»

Τίτος Πατρίκιος - Χρίστος Παπαδημητρίου -
Τόνια Κυριακουλάκου

Πώς συμπορεύονται ποίηση και τεχνολογία;

Τ

συμβαίνει όταν ένας από τους σημαντικότερους μεταπολεμικούς ποιητές της Ελλάδας διαβάζει ένα ποίημα που... κάτι του θυμίζει; Ο **Τίτος Πατρίκιος**, ποιητής του «Χωματόδρομου» και της «Μαθητείας», και ο **Χρίστος Παπαδημητρίου**, καθηγητής Επιστήμης Υπολογιστών στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, ακαδημαϊκός και συγγραφέας, συζητούν με την ποιήτρια και ισπανίστρια **Τόνια Κυριακουλάκου** για την ποίηση στα χρόνια της προϊούσας τεχνολογίας. Μιλούν για το βάρος της σωστής λέξης, τη μνήμη και τη μαθητεία, τα όρια της αλγοριθμικής δημιουργίας και τον κίνδυνο ενός κόσμου χωρίς ανθρώπινη πρωτοτυπία. Ανάμεσα στην έκπληξη και την επιφύλαξη, αναζητούν τι παραμένει αδιαπραγμάτευτα ανθρώπινο στην τέχνη και ποια ευθύνη συνοδεύει τις τεχνολογικές μας επιλογές.

ΤΟΝΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΑΚΟΥ: «Κύριε Πατρίκιε, τους σημαντικούς ποιητές τους κατατάσσετε σε τρία σκαλοπάτια: στο πρώτο αυτούς που εκτιμάτε, στο δεύτερο αυτούς που θαυμάζετε και στο τρίτο αυτούς που ζηλεύετε. Στο ύψιστο σκαλοπάτι αναφωνείτε: “**Αχ, να μπορούσα αυτόν τον στίχο να τον είχα γράψει εγώ**”. Με αυτή την αφορμή, ζήτησα από έναν ποιητή, την ταυτότητα του οποίου θα αποκαλύψω αργότερα, να γράψει ένα ποίημα, σε ελεύθερο στίχο, που να μοιάζει με δικό σας, και σας το παρουσιάζω:

Αχ, και να μπορούσα να είχα γράψει εγώ αυτόν τον στίχο

Κάποτε ξεφυλλίζω βιβλία σε χαμηλό φωτισμό, βιβλία άλλων, που ταξίδεψαν σε δρόμους που εγώ φοβήθηκα, ή που απλώς δεν πρόλαβα να περπατήσω. Κι εκεί, ανάμεσα σε κιτρινωμένες σελίδες και βιαστικές σημειώσεις, πέφτω πάνω σε μια γραμμή, μια λέξη, έναν συνδυασμό που μοιάζει με καθαρό νερό ύστερα από μέρες δίψας. Έναν στίχο που δεν τον γέννησε η δική μου ξενύχτια, δεν τον βάφτισε η δική μου διάψευση. Κοιτάζω τις λέξεις τους και ζηλεύω

με εκείνη την καθαρή, την ευγενική ζήλια που νιώθουν όσοι ξέρουν καλά το βάρος των λέξεων. Λέω: “Να, αυτό ήθελα να πω, έτσι ακριβώς, αλλά εκείνος βρήκε την πόρτα ανοικτή πριν από μένα”. Εκείνος κατάφερε να στριμώξει την αιωνιότητα σε πέντε συλλαβές, στην άκρη ενός λευκού χαρτιού, ενώ εγώ ακόμα πάλευα με τα προσχέδια και τις διαγραφές. Θαυμάζω τον ρυθμό που βρήκαν στην καθημερινή σκουριά, το πώς μετέτρεψαν έναν καυγά στο δρόμο, ένα τσιγάρο που σβήνει στο τασάκι, μια ήττα της γενιάς μας, σε σημαία που δεν υποστέλλεται. Κι αν μην είναι δικός μου ο στίχος. Τον επαναλαμβάνω ψιθυριστά, σαν προσευχή των άπιστων, τον δοκιμάζω στο στόμα μου για να δω αν μου ταιριάζει, κλέβω για λίγο τη δόξα του κλεισμένου στο δωμάτιο. Γιατί τελικά, η ποίηση είναι αυτό το κοινό μας σπίτι: κι αν έχτισε άλλος τον τοίχο που με προστατεύει από το κρύο, σημασία έχει που απόψε, χάρη σε αυτόν τον ξένο στίχο, μπορώ κι εγώ να ανασάνω.

Κατάφερε ο ποιητής “μιαν άκρη της ποίησής σας να σηκώσει”, κ. Πατρίκιε;».

ΤΙΤΟΣ ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ: «Της ποίησής μου όχι, αλλά θα έλεγα της ποίησης. Έχει πραγματικά στίχους αληθινούς που το εισάγουν στον χώρο της ποίησης».

Τ.Κ.: «Θα μπορούσατε να είχατε γράψει κάποιον από αυτούς τους στίχους;».

Τ.Π.: «Ισως. Οι στίχοι στέκονται, δεν είναι άδεια, έχουν περιεχόμενο. Αξίζει να τους ξαναδιαβάσει κανείς. Πιστεύω ότι αν ένα ποίημα είναι πραγματικά καλό, το διαβάζουμε ξανά και ξανά, ανακαλύπτοντας πάντα κάτι καινούργιο. Το μέτριο ποίημα εξαντλείται στην πρώτη ανάγνωση. Ένας από τους ποιητές που ζηλεύω – όχι απλώς θαυμάζω – είναι ο Κάλβος. Πολύ θα ήθελα να είχα γράψει ένα τόσο αξιοζήλευτο ποίημα όπως η ωδή “Εἰς Ψαρά”».

Τ.Κ.: «Ο στίχος “που ταξίδευσαν σε δρόμους που εγώ φοβήθηκα” παραπέμπει στο ποίημά σας “Σε βρίσκει η Ποίηση”».

Τ.Π.: «Ναι, τώρα που το λέτε... Είναι

Ο δημιουργός της «Μαθητείας» και ο συγγραφέας του «Logicomix» συνομιλούν με μια ισπανίστρια - και εμμέσως με ένα Μεγάλο Γλωσσικό Μοντέλο - για τις ακριβείς λέξεις, τη δημιουργία και τις απειλές των μηχανών

“

Οφείλω του Ρίτσου πάρα πολλά, αλλά κυρίως το ότι επανήλθα στην ποίηση. Αυτός μου είπε: «Πρέπει να καταλάβεις ότι η ποίηση είναι το πεπρωμένο σου»

Η τεχνολογία μπορεί να κάνει άλματα, αλλά η πνευματική δημιουργία είναι αναγκαία γιατί εξασφαλίζει την επιβίωσή μας. Αν δεν υπάρξουν νεότεροι να συνεχίσουν, θα σβήσουμε κι εμείς οι παλαιότεροι

”

Τίτος Πατρίκιος

στίχοι που έγραψα σε υπερώριμη ηλικία».

Τ.Κ.: «Οι στίχοι: “Να, αυτό ήθελα να πω, έτσι ακριβώς, / αλλά εκείνος βρήκε την πόρτα ανοικτή πριν από μένα”, “πάλευα με τα προσχέδια και τις διαγραφές”, παραπέμπουν στο ποίημά σας “Η πόρτα” από τη “Μαθητεία” αλλά και στον μέντορά σας, Γιάννη Ρίτσο, εποχή εξορίας, όπου σας καθοδηγούσε να κρατάτε τα πολλαπλά σχέδιάσματα της ποίησής σας».

Τ.Π.: «Πράγματι. Του οφείλω πάρα πολλά, αλλά κυρίως το ότι επανήλθα στην ποίηση. Με τους φανατισμούς της πρώτης νεότητας την είχα απορρίψει ως “έκφραση μικροαστικού συναισθηματισμού που εμποδίζει την επαναστατική δράση”. Ο Ρίτσος μου είπε τότε: “Αυτά που λες είναι σαχλαμάρες. Μην ξαναέρθεις αν δεν μου φέρεις χειρόγραφο ποίημα”. Όταν του το πήγα, μου είπε: “Πρέπει να καταλάβεις ότι η ποίηση είναι το πεπρωμένο σου”».

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: «Τι καταπληκτική ιστορία! Πού συνέβη αυτό;».

Τ.Π.: «Στον Αϊ-Στράτη το 1951, ως πολιτικός εξόριστος πια, μετά τη Μακρόνησο. Αργότερα, το 1954, ως αδειούχος εξόριστος, έβγαλα το πρώτο μου βιβλίο, τον “Χωματόδρομο”, με χρήματα της μητέρας μου. Ο Ρίτσος με στήριξε πολύ. Να, δείτε την αφιέρωσή του στο βιβλίο του “Αγρύπνια”. Πρώτη φορά τη δείχνω δημόσια».

Χ.Π.: «Τι ιστορία! Και τι γραφικός χαρακτήρας!»

Τ.Π.: «Αργότερα συγκρουστήκαμε για λόγους ιδεολογικούς και χώρισαν οι δρόμοι μας, όπως συμβαίνει άλλωστε, στον λαβύρινθο της ζωής...».

Χ.Π.: «Αλλά η αφιέρωση κυριαρχεί. Τίποτα δεν τη σβήνει».

Τ.Κ.: «Οι στίχοι: “πώς μετέτρεψαν έναν καυγά στο δρόμο, / ένα τσιγάρο που σβήνει στο τασάκι, / μια ήττα της γενιάς μας”, παραπέμπουν στην παρ’ ολίγον εκτέλεσή σας στην Πλάκα, και σ’ εσάς, ως μαρινώδη καπνιστή;».

Τ.Π.: «Πιστεύω ότι γι’ αυτό ζω ακόμη. Εκοψα το τσιγάρο, τη Μεγάλη Εβδομάδα του 1986, εποχή Τσερνόμπλ, και διπλασίασα τις σωματικές και πνευματικές δυνάμεις μου».

Τ.Κ.: «“Ηττα της γενιάς μας” παρα-

πέμπει στον Βύρωνα Λεοντάρη και τους “ποιητές της ήττας”;».

Τ.Π.: «Πιστεύω ότι ήταν κατασκευασμα του Λεοντάρη. Με χαρακτήρισε περίπου ηττοπαθή, επειδή στη “Μαθητεία” μιλούσα ανοικτά για την ήττα του εμφυλίου. Αλλά η μελέτη του Νικηφόρου Βρεττάκου για το βιβλίο μου κατέρριψε τα επιχειρήματά του. Ο Βρεττάκος ήταν από τους καλύτερους ανθρώπους που γνώρισα στη ζωή μου».

Τ.Κ.: «Ο στίχος “Κι αν μην είναι δικός μου στίχος, τον επαναλαμβάνω ψιθυριστά σαν προσευχή των άπιστων”, τι σας λέει;».

Τ.Π.: «Εννοεί κυρίως αυτούς, οι οποίοι απορρίπτουν την επιβεβλημένη και καθιερωμένη πίστη και τον αυταρχισμό που συμβαδίζει μαζί της».

Τ.Κ.: «Τελευταία στροφή: “...η ποίηση είναι αυτό το κοινό μας σπίτι / κι αν έχτισε άλλος τον τοίχο.../... χάρη σε αυτόν τον ξένο στίχο, / μπορώ κι εγώ να ανασάνω”. Πώς σας φαίνεται το τέλος;».

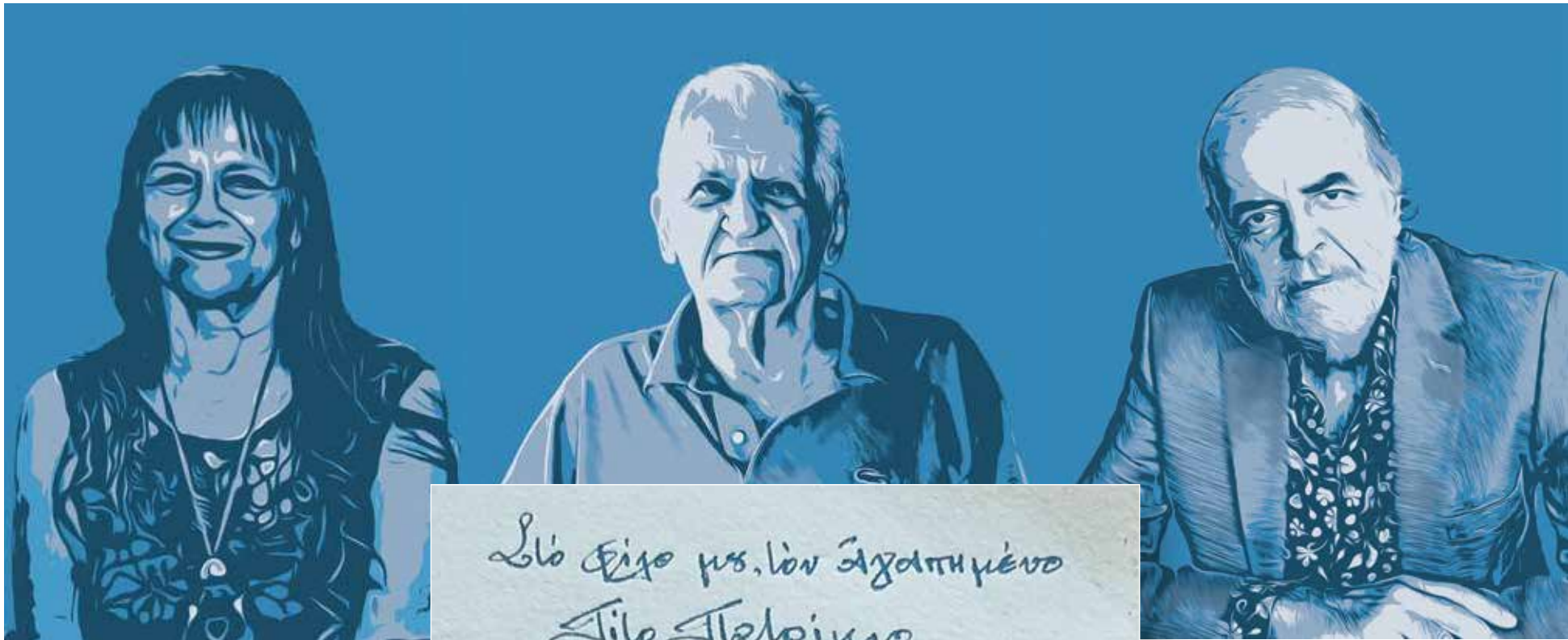
Τ.Π.: «Καλά βαδίζει, αλλά δεν θα σταθείς πολύ. Το πρόβλημα είναι ότι αυτό το ποίημα μοιάζει να μην τελειώνει, ότι θα μπορούσε να συνεχιστεί. Ενώ στο πραγματικά καλό ποίημα δεν μπορείς να προσθέσεις ούτε μία λέξη! Αισθάνεσαι ότι το ποίημα ολοκληρώθηκε και δεν χωράει ούτε μισή λέξη παραπέρα! Είναι το πιο δύσκολο μέρος της δημιουργίας. Εύκολα αρχίζεις, δύσκολα τελειώνεις!».

Χ.Π.: «Αυτό θαυμάζω στην ποίησή σας: το ποίημα έχει πάντα τέλος, όπως στον Καβάφη. Ο αναγνώστης αναφωνεί: “Α, ώστε εκεί το πήγαινε”».

Τ.Κ.: «Εκτός από σπουδαίος επιστήμονας των υπολογιστών, είσθε και λογοτέχνης, κ. Παπαδημητρίου. Πώς σας φάνηκε το ποίημα;».

Χ.Π.: «Η φράση του κ. Πατρίκιου: “Αχ και να είχα γράψει κι εγώ αυτόν τον στίχο” με εκφράζει απόλυτα: Όταν διαβάζω καλή λογοτεχνία, πεθαίνω από ζήλια. Το ποίημα με εντυπωσίασε, νομίζω πως έχει υψηλές στιγμές, το χειρίζεται καλά, αλλά το τέλος με άφησε μετέωρο. Είναι κάπως χωρίς τιμόνι, σαν να μην ήξερε πού πάει. Επίσης, η “ξενύχτια” είναι λέξη;».

Τ.Π.: «Οχι, δεν στέκει, πρέπει να γίνει “ξενύχτι”. Στον “Χωματόδρομο” στο ποίημα “Γη και θάλασσα”, δεν έβρισκα μία λέξη. Μέναμε σε μία

σκηνή που ήμουν στον Αϊ-Στράτη, με οκτώ ακόμη άτομα. Ενα μεσημέρι τους λέω: “Ρε παιδιά, πώς να λένε, δεν βρίσκω τη λέξη, για τα ίχνη που αφήνουν στο χώμα οι ρόδες ενός κάρου”. Πετιέται ένας και μου λέει: “Α, λες για τις ροδεσιές”. Κι εγώ τινάχτηκα, ευχαριστώντας αυτόν τον απλό άνθρωπο από τη Θεσσαλία για τη σωστή λέξη, που μπήκε στο βιβλίο. Όπως “πατημασιές” για το πάτημα, “ροδεσιές” για τις ρόδες. Λέξεις που φτιάχνει ο λαός για ν’ αποδώσει ένα καθημερινό φαινόμενο».

Χ.Π.: «Τι ωραίο! Σαν τον Σολωμό».

Τ.Κ.: «Εφτασε η ώρα της ταυτότητας του ποιητή. Λοιπόν, το ποίημα γράφτηκε από πρόγραμμα Τεχνητής Νοημοσύνης. Λίγα δευτερόλεπτα μετά τις οδηγίες μου, και με την πρώτη προσπάθεια, συνέθεσε το παρόν ποίημα. Κύριε Παπαδημητρίου, τι είναι Τεχνητή Νοημοσύνη».

Χ.Π.: «Ήταν το όνειρο της επιστήμης μου. Το 1950 είχαμε τους πρώτους υπολογιστές, ογκώδη πλάσματα, δωμάτια ολόκληρα, που έκαναν μόνο απλούς υπολογισμούς. Ο σπουδαίος άγγλος μαθηματικός και φιλόσοφος Άλαν Τούρινγκ, που πάντα κοιτάζε πολύ πιο μπροστά από τους άλλους, αναρωτιόταν: “Αυτές οι μηχανές θα μπορούν κάποτε να σκεφτούν;”. Ορίσε λοιπόν με όμορφο φιλοσοφικό τρόπο πώς θα μπορούσε να πειστεί ένας σκεπτικιστής ότι πράγματι μία μηχανή μπορεί να σκεφτεί. Ετσι προέκυψε το “Τεστ του Τούρινγκ”: Βάζεις τον σκεπτικιστή να συνομιλεί πολλές φορές είτε με ανθρώπους είτε με τη μηχανή, στα τυφλά, και τελικά τον ρωτάς: “Από τους συνομιλητές σου, ποιοι ήταν μηχανή και ποιοι ήταν άνθρωποι;”. Αν ο σκεπτικιστής κάνει πολλά λάθη, σημαίνει ότι η μηχανή σκέφτεται κάπως σαν άνθρωπος. Ετσι πήραμε τον δρόμο για τη μηχανική μάθηση, και 65 χρόνια αργότερα φτάσαμε κάπου: οι μηχανές κατάφεραν να πουν αν μια φωτογραφία περιέχει ένα αντικείμενο – π.χ., ένα αυτοκίνητο. Κάτι που τα μωρά το απαντούν σωστά, αλλά μέχρι τότε οι υπολογιστές αδυνατούσαν. Και σύντομα τα συστήματα αυτά άρχισαν να επεξεργάζονται κείμενα σε όλες τις γλώσσες

του κόσμου, ανακαλύπτοντας τους νόμους με τους οποίους η μία λέξη διαδέχεται την άλλη. Ετσι, σήμερα μπορούν να συνθέσουν ένα ποίημα λέξη-λέξη, χωρίς προκαθορισμένη αρχιτεκτονική, ψαρεύοντας λέξεις, έννοιες και ρυθμούς, ώστε να μοιάζει με την ποίηση του κ. Πατρίκιου».

Τ.Π.: «Μου κάνει βαθιά εντύπωση. Οφείλω να πω ότι είμαι σχεδόν αναλφάβητος στα θέματα των υπολογιστών, τα ακούω, αλλά δεν μπορώ να συμμετάσχω, ως γνώστης».

Χ.Π.: «Όλοι στα τυφλά ψάχνουμε, κ. Πατρίκιε. Η βασική ιδέα ήταν πολύ απλή: αρχίζεις κάπου και υπομονετικά βελτιώνεις τη μηχανή, την κάνεις να μαθαίνει από τα λάθη της. Αν και ελάχιστοι πίστεψαν στην ιδέα, 70 χρόνια μετά, η τεράστια ισχύς των υπολογιστών τη δικαίωσε. Για μένα η Τεχνητή Νοημοσύνη αποτελεί τη μεγαλύτερη επιστημονική έκπληξη στην ιστορία, και ένα συναρπαστικό δημιούργημα που θα αλλάξει ριζικά τον κόσμο και θα επηρεάσει τη ζωή μας, θετικά ή αρνητικά».

Τ.Κ.: «Θα τεθεί ο άνθρωπος στο περιθώριο;».

Χ.Π.: «Όλα είναι δυνατά».

Τ.Π.: «Ευτυχώς που όλα είναι δυνατά! Ετσι τίθεται το πρόβλημα της προσωπικής στάσης του καθενός. Της θέσης που παίρνει απέναντι στα προβλήματα. Παρότι η Τεχνολογία προχωρεί και η Επιστήμη βελτιώνεται, η ζωή δεν αυτοματοποιείται και δεν αφαιρείται από μας όλη η ευθύνη των αποφάσεων».

“
Οι μηχανές είναι
περίπου έτοιμες
να εκπαιδεύσουν
την επόμενη γενιά
μηχανών, χωρίς
τη μεσολάβηση
του ανθρώπου.
Αν συμβεί αυτό,
μπορεί στο τέλος να
ρωτήσουν: «Αυτούς
τους χρειαζόμαστε;»

Οι έφηβοι ίσως
χάσουν το κίνητρο
να δημιουργήσουν
τέχνη, αδυνατώντας
να ανταγωνιστούν
την Τεχνητή
Νοημοσύνη.
Μπορεί να βρεθούμε
σε έναν κόσμο
χωρίς ανθρώπινη
πρωτοτυπία

Χρίστος
Παπαδημητρίου

άκρατο καπιταλισμό, που τέτοιο δεν έχουμε ξαναδεί. Όλες οι αποφάσεις παίρνονται από τρεις τυχαρίαστους νεαρούς δισεκατομμυριούχους στην Καλιφόρνια, και δεν υπάρχει πολιτική βούληση για τις ρυθμίσεις που απαιτούνται. Η μόνη προτεραιότητα είναι να επιταχύνουμε την τεχνολογία όσο γίνεται, τα πάντα υποτάσσονται στο κέρδος».

Τ.Π.: «Η πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία είχε ανέκαθεν τεράστια εμπόδια. Οι δημιουργοί τα αντιπάλευαν και τα ξεπερνούσαν με μεγάλο κόπο και θυσιές. Η ελπίδα και η επιθυμία μου είναι ότι αυτό θα συνεχιστεί. Η τεχνολογία μπορεί να κάνει άλματα, αλλά η πνευματική δημιουργία είναι αναγκαία, γιατί εξασφαλίζει την επιβίωσή μας. Αν δεν υπάρξουν νεότεροι να συνεχίσουν, θα σβήσουμε κι εμείς οι παλαιότεροι. Η προώθηση των νέων καλλιτεχνών είναι αναγκαία συνθήκη για να ζήσει η τέχνη».

● Ο κ. **Τίτος Πατρίκιος** είναι από τους σημαντικότερους μεταπολεμικούς ποιητές και στοχαστές της χώρας. Για το πλούσιο ποιητικό, πεζογραφικό και μεταφραστικό του έργο τιμήθηκε με το Κρατικό Ειδικό Βραβείο Λογοτεχνίας το 1994, ενώ έχει εκλεγεί επίτιμο μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

● Ο κ. **Χρίστος Παπαδημητρίου** είναι καθηγητής Επιστήμης Υπολογιστών στο Πανεπιστήμιο Columbia και τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Έχει γράψει τρία γνωστά μυθιστορήματα: «Το χαμόγελο του Τούρινγκ» (2000), το «Logicomix» (2010, με τον Απ. Δοξιάδη) και την «Ανεξαρτησία» (2012).

● Η κυρία **Τόνια Κυριακουλάκου**, η οποία συντόνισε τη συζήτηση, είναι ισπανίστρια, ποιήτρια και υποψήφια διδάκτωρ Λατινοαμερικανικής Λογοτεχνίας. Ποιητικά της έργα είναι το δίγλωσσο «Ερωτας, ζωή και θάνατος. Εσωτερικοί Διάλογοι» (2024), το «Μοναξιά και Ελπίδα» (2024), και το δίγλωσσο «Πέτρα και Λόγος» (2025). Είναι μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός».